

Emil Çingiz oğlu GÜLALIYEV

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universitetinin (UNEC) doktorantı

E.-mail: gulaliyevemil@gmail.com

AZƏRBAYCANIN ƏMƏK BAZARLARINDA RƏQABƏTLİLİK, MONOPSONİK VƏ YA OLİQOPSONİK XÜSUSİYYƏTLƏR

Xülasə

Təqdim edilən məqalə Azərbaycanda əmək bazarında rəqabət qabiliyyətlilik səviyyəsini müəyyən etmək və monopsoniya və ya oliqopsoniya xüsusiyyətlərinin mövcudluğunu müəyyən etməkdən ibarət olmuşdur. Bu məqsədə nail olmaq üçün, əmək bazarının strukturunun təhlili, işəgötürənlərin əmək şəraitinə və əmək haqqına təsirinin qiymətləndirilməsi, rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amillərin öyrənilməsi tədqiqatın araşdırılmasının əsas vəzifəsi olmuşdur.

Azərbaycanın əmək bazarında rəqabət qabiliyyətinin öyrənilməsi üçün monopsoniya və oliqopsoniya xüsusiyyətlərini əsas götürməklə, işəgötürənlərin miqdarı və sənaye üzrə bölgüsü aparılmış, işəgötürənlərin konsentrasiya səviyyəsi müəyyən edilmişdir. Müəyyən edilmişdir ki, monopsoniya xüsusiyyətlərinə görə bir və ya bir neçə iri işəgötürənin əmək bazarına əhəmiyyətli dərəcədə təsir etmə gücü vardır. Məsələn, neft sənayesində iri şirkətlər rəqabəti azaldaraq əmək haqqı və iş şəraitini yaxşılaşdırma bilər. Oliqopsoniya xüsusiyyətlərinin mövcudluğuna görə isə, bəzi sektorlarda məhdud sayda böyük işəgötürənlər vardır ki, bu da onlara əmək haqqı və iş şəraitinə təsir göstərməyə imkan verir. Bu da, işçilərin müxtəlif işəgötürənlər arasında seçim etmək imkanlarının məhdud olması ilə özünü biruzə verir. Bu da sənaye və regionlar arasında əmək haqqı səviyyələrindəki fərqlər və iş şəraitini müəyyənləşdirir. Kiçik müəssisələrlə müqayisədə böyük şirkətlərdə daha yaxşı şəraitin olması ortaya çıxır.

Tədqiqatın nəticəsi kimi işəgötürənlərə belə təklif vermək olar ki, iş şəraitinin yaxşılaşdırılması, rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi, təhsil səviyyəsinin və təlimin yaxşılaşdırılmasına üstünlük versinlər.

Dövlət üçün təklifimiz isə ondan ibarət olardı ki, əmək bazarı siyasətində müəyyən dəyişikliklər aparılsın. İqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinə dəstək verilsin, təhsil sistemi və məşğulluq proqramları təkmilləşdirilsin, o cümlədən əmək bazarında şəffaflığın artırılması, monopsoniya və oliqopsoniya xüsusiyyətlərinə diqqət artırılınsın

Açar sözlər: Azərbaycan, monopsoniya, oliqopsoniya, əmək bazarı, iş şəraiti, minimum əmək haqqı, məşğulluq siyasəti.

JEL: J38

UOT 330.34; 330.35

DOI: 10.54414/OULP9544

Giriş

Qlobal iqtisadiyyatda və dinamik dəyişən əmək bazarında hər bir ölkə özünəməxsus problem və imkanlarla malik olur. Zəngin təbii sərvətlərə və strateji mövqeyə malik Azərbaycan əmək bazarının rəqabət qabiliyyətini artırmaq üçün də problemlərlə üzləşir. Bu sahədə əsas vəzifələrdən biri əmək bazarının strukturunu anlamaq və rəqabət qabiliyyətinə təsir edən amilləri müəyyən etməkdir.

Hər hansı bir ölkənin iqtisadiyyatının rəqabətli və ya monopsonik əmək bazarına malik olduğunu müəyyən etmək üçün bir neçə mərhələli tədqiqatın aparılmasına ehtiyac vardır. Birincisi, ölkə iqtisadiyyatında işəgötürənlərin müxtəlifliliyinin qiymətləndirilməsi vacibdir. Ölkədə yaradılan

ÜDM-də iqtisadi sektorların fərqliliyi bu sektorlarda məşğulların say proporsiyasına uyğunluğu nəzərə alınmır. Belə ki, Azərbaycan iqtisadiyyatında neft sektoru mühüm çəkiyə malik olsa da əmək tutumlu deyil.

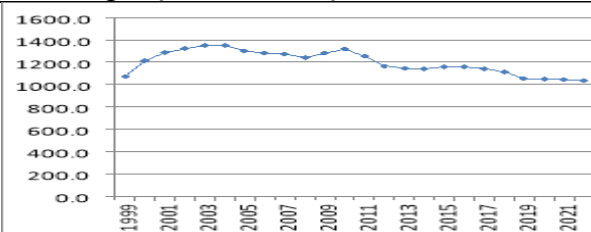
Son illərdə Azərbaycan əmək bazarının xüsusiyyətlərinə, xüsusən də onun bazar strukturu kontekstinə maraq artmaqdadır. Mühüm cəhətlərdən biri əmək bazarının monopsonistik və oliqopsonistik xüsusiyyətləri arasındakı fərkdir. Monopsoniya müəyyən bazar segmentində tək işəgötürəni əhatə edir ki, bu da rəqabəti azalda bilər və işçilər üçün aşağı əmək haqqı və məhdud seçimə səbəb ola bilər. Öz növbəsində, oliqopsoniya əmək uğrunda məhdud, lakin hələ də mövcud olan rəqabət üçün şərait yarada bilən bir neçə iri işəgötürənin olması ilə xarakterizə olunur. Belə hallar qeyri-kamil

rəqabət bazarı yaradır. Qeyd etmək lazımdır ki, qeyri-kamil rəqabətli bazarların təhlili üzrə əsas işlərə Adam Smit və Alfred Marşall kimi iqtisadçıların əsərlərində rast gəlmək olar. Onlar mikro-iqtisadiyyatın əsaslarını və bazar rəqabəti nəzəriyyəsini formalaşdırmışlar.

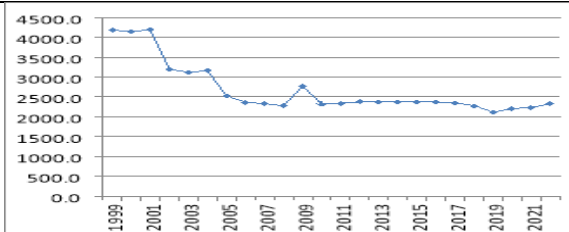
Tədqiqatını aparmaq istədiyimiz bu mövzunun aktuallığı Azərbaycanda əmək bazarının fəaliyyətinin daha dərinəndən dərk edilməsinin zəruriliyi ilə bağlıdır. Məqsədimiz Azərbaycanda monopsoniya və oliqopsoniya xüsusiyyətlərinin tədqiqi ilə əmək bazarının strukturunun rəqabət qabiliyyətinə və iş şəraitinə necə təsir etdiyini üzə çıxarmaq, həmçinin əmək bazarının səmərəliliyinin artırılması üçün tövsiyələr verməkdən, işçilərin və işəgötürənlərin rəqabət qabiliyyətinə təsirinin qiymətləndirilməsindən ibarət olmuşdur. Belə tədqiqat nəticələrinin bazar şəraitinin yaxşılaşdırılmasına və ölkə iqtisadiyyatının ümumi rəqabət qabiliyyətinin artırılmasına yönəlmiş strategiya və siyasətlərin işlənilməsinə hazırlanmasına tövhə verə biləcəyini ümid edirik.

Tədqiqat obyektini Azərbaycanın əmək bazarlarında rəqabətlik, monopsonic və oliqopsonic xüsusiyyətlərin araşdırılması təşkil edir.

Tədqiqatın nəzəri və metodoloji əsasları modelləşdirməyə, induksiya, deduksiya, dialektik məntiq prinsiplərə, tarixi-məntiqi metod və ekstrapolyasiyaya əsaslanır. Qarşıya qoyulan məqsədə nail olmaq üçün müqayisəli təhlil metodologiyasından, elmi abstraksiyadan da istifadə edilmiş, tədqiqat məlumatlarını dəqiq şəkildə modelləşdirmək, şərh etmək üçün riyazi analiz və statistik vasitələrdən geniş istifadə etmişdir.

Qrafik 1. Muzdlu işçilərin iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə konsentrasiyası (HHİ indeks)

Qrafik 2. İqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə müəssisələrin sayının konsentrasiyası (HHİ indeks)

Müzakirə

Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə muzdlu işçilərin konsentrasiyası yüksək deyil və belə paylanmanı rəqabətli hesab etmək olar. Lakin bu, iqtisadiyyatın rəqabətli olması demək deyil.

Ölkə iqtisadiyyatında məşğulluğun konsentrasiyasını və ya işəgötürənlərin konsentrasiyasını HHİ (Herfindal-Hirşman İndeksi) əsasında hesablamaq olar. $HHİ = \sum_{i=1}^n S_i^2$. Burada S_i - i-ci firmada məşğulların sayıdır. Əgər $HHİ < 1500$ onda iddia etmək olar ki, bazarda rəqabətlik yüksəkdir və işəgötürmədə rəqabətlik mövcuddur. Əgər $1500 < HHİ < 2500$ olarsa, onda konsentrasianın orta səviyyədə olduğunu iddia etmək olar. Əgər $HHİ > 2500$ olarsa, onda konsentrasianın güclü olduğunu iddia etmək olar. Belə ölçməni sektorlar üzrə də aparmaq olar. Bu halda S_i - i-ci iqtisadi fəaliyyət sahəsi olacaq. Kənd təsərrüfatı, meşə təsərrüfatı və balıqçılıq, mədəniyyət, sənayesi, emal sənayesi, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatı, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı, tikinti, ticarət, nəqliyyat vasitələrinin təmiri, nəqliyyat və anbar təsərrüfatı, turistlərin yerləşdirilməsi və ictimai iaşə, informasiya və rabitə, maliyyə və sığorta fəaliyyəti, daşınmaz əmlakla əlaqədar əməliyyatlar, peşə, elmi və texniki fəaliyyət, inzi-bati və yardımçı xidmətlərin göstərilməsi, dövlət idarəetməsi və müdafiə, sosial təminat, təhsil, əhaliyə səhiyyə və sosial xidmətlərin göstərilməsi, istirahət, əyləncə və incəsənət sahəsində fəaliyyət, digər sahələrdə xidmətlərin göstərilməsi kimi 19 sektor üzrə muzdlu işçilərin HHİ-nin dinamikası 1-ci qrafikdə verilmişdir. Qrafikdə öz əksini tapan hesablama S_i - i-ci iqtisadi fəaliyyət sahəsində muzdlu işçilərin sayının cəmi muzdlu işçilərin sayındakı payı götürülüb.

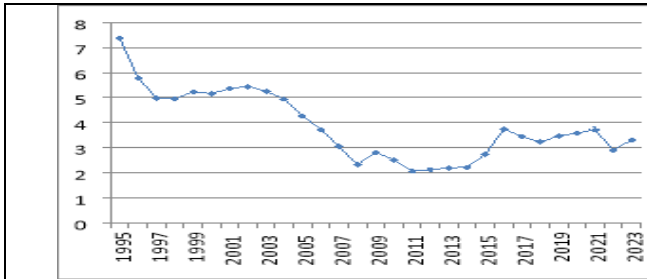
qiymətləndirməyə ehtiyac var. Belə ki, iqtisadiyyatın monopsonik olması əmək bazarında işəgötürnlərin gücü ilə bağlıdır. 2-ci qrafikdə yuxarıda qeyd etdiyimiz iqtisadi fəaliyyət sahələrində fəaliyyət göstərən müəssisələrin sayının cəmi müəssisələrin sayındakı payı əsasında hesablanmış HHI-nin dinamikası verilmişdir. Qrafikdən görünür ki, Azərbaycanda iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə müəssisələrin sayının konsentrasiyası orta səviyyədədir. Əgər nəzərə alsaq ki, bu fəaliyyət sahələrində mövcud müəssisələrin mühüm hissəsi dövlət mülkiyyətindədir və bu müəssisələrdə əmək haqları əmək bazarına əsasən müəyyən edilmir, onda tam əminliklə əmək bazarının monopsonik olduğunu iddia etmək olar.

Şübhəsiz ki, Azərbaycanın əmək bazarını tam rəqabətli hesab etmək olmaz. Ən azı ona görə ki, ölkədə minimum əmək haqqı (MƏH) ilə bağlı qanunvericilik mövcuddur və hər bir işəgötürən işçinin əmək haqqını MƏH-dan az etməməlidir. Dövlətin əmək bazarına belə müdaxiləsi bazarın

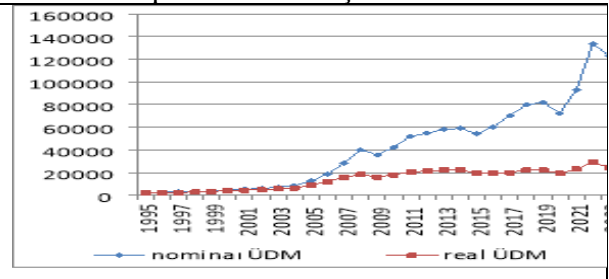
tam rəqabətliyinə mane olur. Lakin ölkənin əmək bazarını tam monopsonik hesab etmək də doğru deyil. Ona görə ki, ölkədə işəgötürən tək deyil. Müxtəlif sektorlar üzrə iki və daha çox işəgötürənin olması ölkənin əmək bazarını daha çox oligopsonik edir.

Hesablamalar

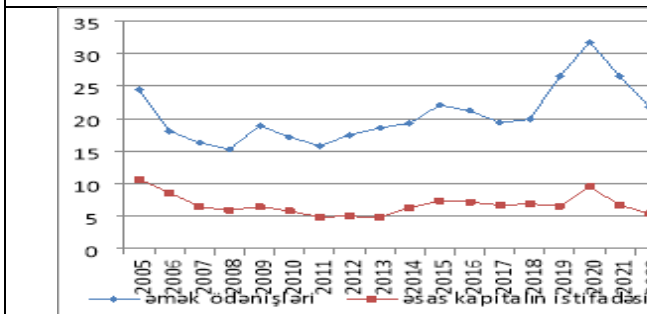
Qeyd edək ki, MRPL hesablanması məcmu iqtisadiyyat, ayrı-ayrı sektorlar və ya müəssisələr üçün xeyli fərqlidir. Belə ki, $MRPL = MPL$ (əməyin marjinal məhsulu) + MR (marjinal gəlir) olduğundan marjinal gəlirin hesablanması zamanı ayrı-ayrı məhsulun qiyməti əvəzinə məcmu iqtisadiyyatda ÜDM deflyatoru, istehlakçı qiyməti indeksi və ya istehsalçı qiyməti indeksi götürülməlidir. Biz sadəlik üçün məcmu iqtisadiyyat üçün hesablamalarda ÜDM deflyatoru götürəcəyik. Bu göstəricinin dinamikasını Dünya Bankının (WB, 2024) [20] rəsmi məlumatlar bazasından əldə etmək olar. Azərbaycanda ÜDM deflyatorunun dinamikası 3-cü qrafikdə verilmişdir.

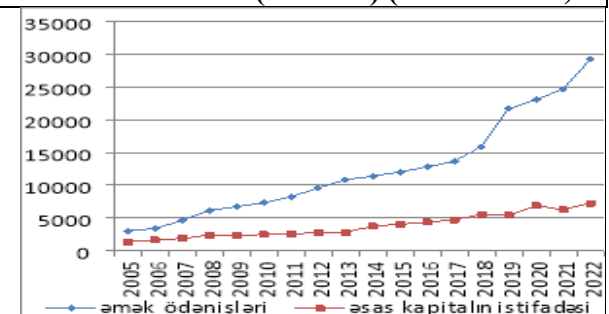
Qrafik 3. ÜDM deflyatorunun dinamikası

Qrafik 4. Azərbaycanda nominal və real ÜDM-in dinamikası (mln.azn) (baza ili-1995)

Qrafik 5. ÜDM-də əmək ödənişlərinin və əsas kapitalın istifadəsinin payı (%)

Qrafik 6. ÜDM-də əmək ödənişlərinin və əsas kapitalın istifadəsinin dinamikası (mln.azn)

Məcmu iqtisadiyyat üçün $Q = A * K^\alpha * L^\beta$ götürə bilirik. Burada K- məcmu kapital yığımı, L- cəmi məşğulların sayı götürülə bilər. Biz sadəlik üçün 2005-2022-cü illər arası dövrdə ÜDM və kapital yığımının real qiymətlərindən və məşğulluq

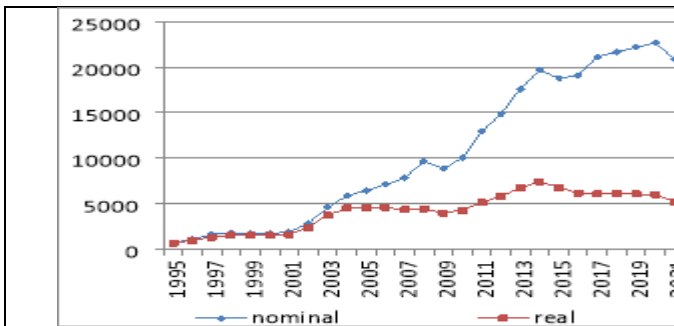
səviyyəsindən istifadə edərək A, α və β əmsallarını

$$\ln(Q) = \ln A + \alpha * \ln K + \beta * \ln L + \varepsilon \quad (9)$$

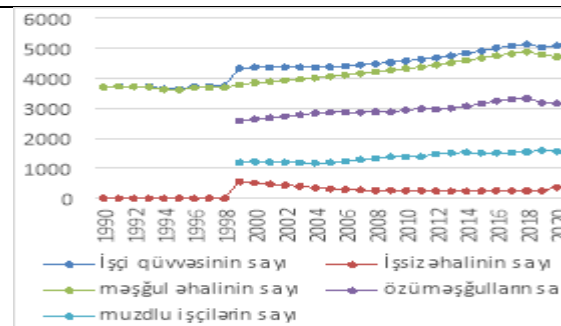
reqressiya tənliyi əsasında müəyyən edə bilirik.

Qeyd edək ki, Azərbaycanın məcmu iqtisadiyyatı üçün Kobb-Duqlas istehsal funksiyasını hesablamaq üçün geniş məlumatlar bazasından istifadə edilib. Bu məlumatlar arasında ARDSK-nin, Dünya Bankının rəsmi statistika bazalarından əldə edilmiş ÜDM həcmi (GDP), muzzdlu işçilərin sayı (EMP1), cəmi məşğulların sayı (EMP2), əsas fondların həcmi (K3), əsas fondların istehlakı (K1), əsas fondların artımı (K2) kimi göstəricilər var. Bu göstəricilərin, 1995-ci ilin baza ili götürülməsi şərti ilə, real qiymətlərindən istifadə edilmişdir. 7 və 2.1., muzzdlu məşğulların sayının 1999-2022-ci illər üzrə dinamikası verilmişdir. 9-cu reqresiya

tənliyinin nəticələri isə 2-ci cədvəldə verilmişdir. Lakin istehsal funksiyasının A, α və β əmsallarının 9-cu reqresiya tənliyi əsasında hesablanması empirik hesablamalarda daha çox rast gəlinən intervallarda alınmamışdır. Belə ki, nəzəriyyədə α və β əmsallarının müsbət istənilən qiyməti alması yol verilsə də praktiki olaraq, $\alpha \leq 1$ və $\beta \leq 1$ olur. Lakin yuxarıda qeyd etdiyimiz göstəricilər əsasında aparılan reqresiya analizində α və β əmsalları üçün alınan qiymətlər daxil edilən statistik göstəricilərin etibarlılığına şübhə yaradır.

Qrafik 7. Əsas fondların istehlakı və əsas fondların artımının cəminin dinamikası (mln.azn)

Qrafik 8. Əmək bazarının bəzi göstəriciləri

Muzzdlu işçilərin sayının (EMP1), əsas fondların istehlakının (K1) və əsas fondların artımının (K2) cəminin loqarifminin ÜDM loqarifmi ilə asılılığını 9-cu reqresiya tənliyi vasitəsilə analiz edərək Kobb-Duqlas istehsal funksiyasında $\log A = -11.63698$; $\alpha = 1.01$; $\beta = 1.95$ alırıq. Burada α — ÜDM həcmnin kapitala görə elastikliyi, β — ÜDM həcmnin muzzdlu əməyə görə elastikliyidir. Modeldə $A = e^{-11.6}$ çox kiçik ədəddir. Bu o deməkdir ki, Azərbaycanda ÜDM həcmnin amil məhsuldarlığı kiçikdir (Cədvəl 1).

Əməyin elastikliyinə $\beta = 1.95$ olması o deməkdir ki, muzzdlu əməyin 1% dəyişməsi, kapital amilinin dəyişmədiyi halda, ÜDM-də 1.95% dəyişmə yaradır. Həmçinin kapitalın elastikliyinə $\alpha = 1.01$ olması o deməkdir ki, əmək amili

dəyişmədiyi halda, kapitalın 1% artması ÜDM həcmində 1.1% artım yaradır. Modeldə $\alpha + \beta = 2.96 > 1$ o deməkdir ki, miqyas effekti artıma səbəb olur. Alınmış nəticəyə əsaslanan modelin adekvatlığını detriminasiya əmsalının $R^2 = 0.927$ olması, F-statistikanın $F = 159.1$ və $p = 0.0000$ olması sübut edir. Əmsallar üçün P-qiymətlər kifayət qədər kiçikdir və 5% intervalda əhəmiyyətlidir. Lakin modeldə bəzi çatışmazlıqlar da var. Belə ki, Darbin-Uatson əmsalının kiçik olması ($DW = 0.72$) kapital və əmək göstəriciləri arasında müəyyən qədər korrelyativliyin olduğunu bildirir. Əlbəttə avtokorrelyasiyanın aradan qaldırmaq və modeli daha adekvat formaya gətirmək mümkündür.

Dependent Variable: GDP Method: Least Squares Date: 08/01/24 Time: 11:52 Sample: 1995 2022 Included observations: 28				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EMP1	1.949360	0.446636	4.364535	0.0002
K1K2	1.012892	0.077328	13.09863	0.0000
C	-11.63698	2.479776	-4.692754	0.0001
R-squared	0.927147	Mean dependent var	10.02099	
Adjusted R-squared	0.921319	S.D. dependent var	0.374300	
S.E. of regression	0.104992	Akaike info criterion	-1.568910	
Sum squared resid	0.275583	Schwarz criterion	-1.426174	
Log likelihood	24.96474	Hannan-Quinn criter.	-1.525274	
F-statistic	159.0778	Durbin-Watson stat	0.716867	
Prob(F-statistic)	0.000000			

Qeyd: müəllif tərəfindən hesablanmışdır.

9-cu reqresiya tənliyinə əsasən qiymətləndirilmiş A , α və β əmsallarına əsasən, Azərbaycanda məcmu iqtisadiyyatın istehsal funksiyasını

$$Q = e^{-11.6} * K^{1.01} * L^{1.95} \quad (10)$$

kimi ifadə edə bilərik. 10-dan istifadə edərək, məcmu iqtisadiyyat üçün MRPL və MFC hesablaya bilərik. Belə ki,

$$MRPL = MPL * P = \frac{\partial Q}{\partial L} * P = 1.95 * e^{-11.6} * K^{1.01} * L^{0.95} * P \quad (11)$$

olur. Nəzərə almaq lazımdır ki, burada P- ÜDM deflyatorudur. 11-ci eynilikdən istifadə edərək, 1999-2022-ci illər üçün MRPL-in qiymətlərini hesablaya bilərik. Qeyd edək ki, cəmi əmək haqqının hesablanması zamanı iki göstəricidən, yəni ARDSK-nin “orta aylıq nominal əmək haqqı” və “İqtisadi fəaliyyət növləri üzrə əmək ödənişləri” göstəricilərindən istifadə edilib. 9-cu qrafikdən görünür ki, ARDSK-nin hesabatlarında bu iki göstərici üzrə məlumatlar bir qədər fərqlidir. Fərqi yaranmasına səbəb və “ödənişlərin” “əmək haqqı” səviyyəsindən çox olması müəssisələrin işçilərə görə sosial müdafiə məqsədilə dövlət büdcəsinə əlavə ödənişlərlə bağlıdır. MRPL üçün alınan nəticələr 9-cu qrafikdə verilmişdir. Qrafikdən görüldüyü kimi, 1995-2022-ci illərarası dövrdə MRPL səviyyəsi orta illik əmək haqqından və orta əmək ödənişlərindən dəfələrlə çox olub. Bu nəticə bir daha sübut edir ki, Azərbaycanın məcmu iqtisadiyyatı daha çox monopsonik xarakterlidir.

MRPL göstəricisinin hesablanmasına analoji olaraq, məcmu iqtisadiyyat üçün MFC də hesablaya bilərik. Bu göstəricinin hesablanması bizə ona görə lazımdır ki, biz Azərbaycanda əmək bazarını monopsonik bazar hesab edərək, mövcud əmək haqlarının MFC-dən də kiçik olduğunu göstərək.

Məcmu iqtisadiyyat üçün marjinal amil dəyəri (MFC) bazar strukturu və istehsal üçün tələb olunan amillərin həcmi nəzərə alınmadan hesablaya bilməz. Biz hesab edəcəyik ki, Azərbaycanda məcmu iqtisadiyyat monopsonikdir və MFC bu struktura uyğun olaraq hesablanacaq. Rəqabətliyin zəif olduğu əmək bazarında istehsal amilinin yeni bir vahidinin istifadəsi bu amillərin qiymətinə təsir edir. Məsələn, monopsonik əmək bazarında bir vahid yeni işçi işə qəbul edilirsə, ona verilən əmək haqqının səviyyəsi bütünlükdə əmək haqqı səviyyəsinə təsir edə bilər.

Monopsonik əmək bazarında əməyin təklif əyrisinin soldan sağa yuxarı hərəkəti bildirir ki, əmək haqqı artdıqca təklif həcmi də artır. Belə əmək bazarında əməyin marjinal amil xərci təklif əyrisindən yuxarıda yerləşir. Yəni onun daha da yuxarıya “sürüşmək” imkanı var. Belə sürüşmədə bir işçinin deyil, həm də digər işçilərin əmək haqqı səviyyəsi arta bilər. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, belə artım MRPL=MFC olana qədər davam edə bilər.

Monopsonik əmək bazarında əməyin MFC 4-cü eyniliyi ilə yanaşı, həm də sadə təklif funksiyası, yəni $L = \alpha + \beta * W$ ($\alpha \geq 0$; $\beta > 0$) vasitəsilə hesablaya bilərik. Lakin nəzərə almaq lazımdır ki, MFC-nin belə hesablanması zamanı xəta bir qədər çox olur. Lakin biz bu metoddan istifadə edərək, MFC üçün ümumi trendin müəyyən edilməsinə nail ola bilərik.

$L = \alpha + \beta * W$ təklif funksiyasını həm də $W = a + b * L$ kimi ifadə etmək olar. Bu halda cəmi əmək xərcləri (TLC) üçün

$$TLC = W * L = (\alpha + \beta * L) * L = \alpha * L + \beta * L^2 \quad (12)$$

alırıq. Bu halda MFC üçün

$$MFC = \frac{\partial TLC}{\partial L} = a + 2 * b * L(13)$$

Almaq olar. Beləliklə, *MFC* üçün əvvəlcə təklif funksiyasının tərtib olunmasına, “a” və “b” əmsallarının qiymətləndirilməsinə ehtiyac var.

Təklif funksiyasının ekonometrik olaraq, hesablanması üçün biz ekonometrik metodlardan istifadə edəcəyik. 14-cü reqresiya tənliyinin ən kiçik kvadratlar üsulu ilə həlli 2-ci cədvəldəki nəticələri almağa imkan verir.

Cədvəl 2				
Məcmu iqtisadiyyatda real əmək haqqına işçilərin sayının təsiri				
Dependent Variable: WAGE Method: Least Squares Date: 08/03/24 Time: 01:01 Sample: 1995 2022 Included observations: 28				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EMP1	0.003146	0.000565	5.567506	0.0000
C	-3155.064	808.5069	-3.902335	0.0006
R-squared	0.543837	Mean dependent var	1316.241	
Adjusted R-squared	0.526292	S.D. dependent var	717.1815	
S.E. of regression	493.6106	Akaike info criterion	15.31012	
Sum squared resid	6334937.	Schwarz criterion	15.40528	
Log likelihood	-212.3417	Hannan-Quinn criter.	15.33921	
F-statistic	30.99712	Durbin-Watson stat	0.334098	
Prob(F-statistic)	0.000008			

Cədvəl 3				
Məcmu iqtisadiyyatda nominal əmək haqqına işçilərin sayının təsiri				
Dependent Variable: SERIES01 Method: Least Squares Date: 08/03/24 Time: 01:30 Sample: 1995 2022 Included observations: 28				
Variable	Coefficient	Std. Error	t-Statistic	Prob.
EMP1	0.015399	0.001792	8.592213	0.0000
C	-18263.15	2563.883	-7.123240	0.0000
R-squared	0.739547	Mean dependent var	3619.157	
Adjusted R-squared	0.729530	S.D. dependent var	3009.811	
S.E. of regression	1565.305	Akaike info criterion	17.61830	
Sum squared resid	63704667	Schwarz criterion	17.71346	
Log likelihood	-244.6562	Hannan-Quinn criter.	17.64739	
F-statistic	73.82613	Durbin-Watson stat	0.740967	
Prob(F-statistic)	0.000000			

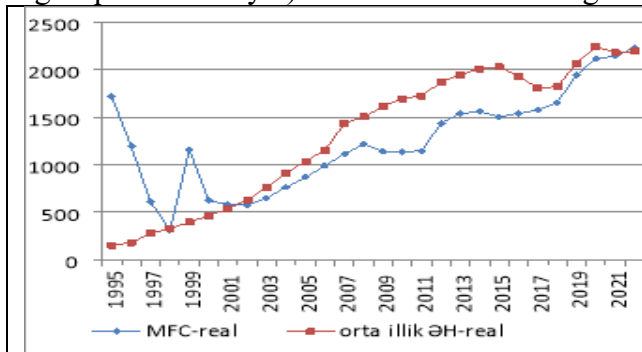
Qeyd:müəllif tərəfindən hesablanıb.

2-ci cədvəldə əldə edilən nəticələrə əsaslanaraq, iddia etmək olar ki, işçilərin sayının artması real əmək haqqı səviyyəsinə pozitiv təsir edir. Qeyd etmək lazımdır ki, a)bu iki göstərici arasında müəyyən səviyyədə əlaqə olsa da bu əlaqə zəifdir; b) modeldə avtokorelyasiya mövcuddur və bu, modelin adekvatlığına mənfi təsir edir. Buna baxmayaraq, iddia etmək olar ki, işçilərin sayının dəyişməsi əmək haqqının nominal və real dəyərində müəyyən təsir göstərir. Lakin “b” əmsallarının kiçik olması deməyə əsas verir ki, işçi qüvvəsində böyük dəyişikliklər əmək haqqının nisbətən kiçik dəyişikliklərinə səbəb olur. Model əmək haqqı ilə işçi sayı arasında xətti əlaqəni müəyyən etməyə imkan versə də “b” əmsalının kiçik olması bildirir ki, əmək haqqının müəyyən edilməsində digər amillərin əhəmiyyətli rolu var (məsələn, MƏH ilə bağlı qanunvericiliyin). Əlbəttə modelə digər

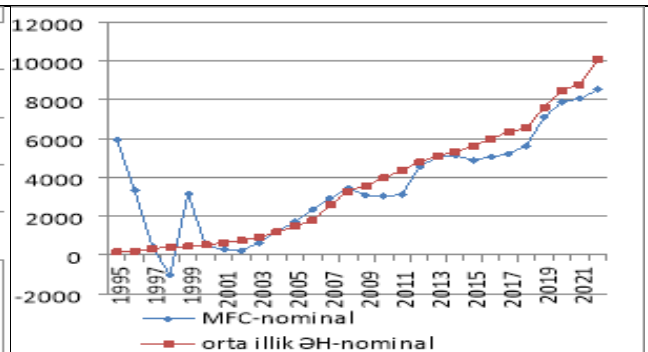
dəyişənlərin əlavə edilməsi, həmçinin xətti modeldən qeyri-xətti modelə keçid edilməsi və ya xarici amillərin nəzərə alınması modelin izahedici gücünü və möhkəmliyini artırma bilər. Modeldəki çatışmazlığa baxmayaraq, birinci yanaşmada əldə edilən nəticələrdən *MFC*-un qiymətləndirilməsi üçün istifadə edə bilərik. Bu zaman 13-cü eynilikdən

$$MFC_t = a + 2 * b * L_t \quad (14)$$

Kimi istifadə edəcəyik. “a” və “b” əmsallarının hər iki qiymətindən, yəni həm nominal, həm də real əmək haqqı üçün əldə edilən qiymətlərdən istifadə edərək alınan nəticələri, uyğun olaraq, nominal və real əmək haqlarının dinamikası ilə müqayisə edəcəyik. Bu nəticələr 10 və 11-ci qrafiklərdə verilmişdir.

Qrafik.9. MFC-nin nominal əmək haqqı ilə müqayisəsi

Qrafik. 10. MFC-nin real əmək haqqı ilə müqayisəsi

Həm nominal, həm də real qiymətlərlə əməyin marjinal xərci (MFC) bəzi illərdə, uyğun olaraq, orta illik nominal və real əmək haqqı səviyyələrindən yüksək olub. Əmək bazarında belə halların olması nə dərəcədə mümkündür? Monopsonik əmək bazarında belə hallar mümkündürmü?

İqtisadi nəzəriyyə təsdiq edir ki, əmək bazarında orta əmək haqqı səviyyəsi əməyin marjinal dəyərindən yüksək ola bilər. Bu o hallarda olur ki, birincisi, əgər məcmu iqtisadiyyatda və ya hər hansı iqtisadi fəaliyyət sahəsində, hətta ayrıca götürülən bir müəssisədə yeni işə qəbul edilən işçilərin sayı çox olarsa və bu zaman orta əmək haqqı daha yüksək olaraq qalarsa, onda miqyas effekti baş verir və əməyin marjinal xərci azala bilər. İkincisi, əgər əmək məhsuldarlığı hər hansı səbəbdən, məsələn, bilik və bacarıqların artması və ya yeni texnologiyanın tətbiqi nəticəsində artarsa, onda yüksək orta əmək haqqı saxlanılmaqla əməyin marjinal xərci azala bilər. Üçüncüsü, monopsonik əmək bazarında monopsonist əmək haqqını rəqabətli tarazlıqdan aşağı təyin edə bilər. Bu zaman əlavə işçinin işə götürülməsinin marjinal dəyəri ödənilən orta əmək haqqından az ola bilər. Dördüncüsü, MƏH ilə bağlı qanunvericilik qüvvədə olarsa və ya həmkarlar təşkilatı ilə sövdələşmələr mövcuddursa onda orta əmək haqqı əməyin marjinal qiymətindən yüksək ola bilər. Beşincisi, əgər əmək haqqının diferensiasiyası yüksəkdirsə və onun nəticəsində orta əmək haqqı səviyyəsi yüksəlibsə, onda daha aşağı əmək haqqı ilə işə götürülənlərin sayı daha çox olacaq və əməyin marjinal dəyəri də az olacaq.

Yuxarıda qeyd etdiyimiz səbəblər və digər mümkün səbəblər nəticəsində iddia etmək olar ki, Azərbaycanda məcmu iqtisadiyyatda monopsonik xüsusiyyətlər daha qabarıqdır. Lakin bu nəticənin iqtisadi fəaliyyət sahələri üzrə tədqiq edilməsi vacibdir.

Nəticə

Azərbaycanda əmək bazarının səmərəliliyini və ədalətliliyini artırmaq üçün əmək bazarının müxtəlif aspektlərini, o cümlədən dövlət tənzimlənməsi, işəgötürənlərə və işçilərə dəstək, təhsil sisteminin təkmilləşdirilməsini əhatə edə biləcək bir sıra konkret tədbirləri təklif edirik. Bunlara aşağıdakıları aid edirik:

- Dövlət siyasətinin və tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi. Antiinhisar nəzarətinin gücləndirilməsi,
- İşəgötürənlərə və işçilərə dəstək verilməsi,
- Şəffaflığın və ədalətin artırılması, təhsil sisteminin inkişafı,
- Sosial inklüzivliyin və bərabərliyin dəstəklənməsi.

Bu tədbirlər əmək bazarının ümumi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasına, onun səmərəliliyinin və ədalətliliyinin artırılmasına, davamlı iqtisadi artım və sosial sabitliyə şərait yaradılmasına yönəlmiş olur.

EDİLMİŞ ƏDƏBİYYAT

1. Manning Alan. The Elusive Employment Effect of the Minimum Wage.// The Journal of Economic Perspectives, Vol. 35, No. 1, pp. 3-26 (24 pages) <https://www.jstor.org/stable/27008012>.
2. Ashenfelter, O., Farber, H., and Ransom, M. 'Labour Market Monopsony', Journal of Labor Economics, vol. 28(2), p. 203-210.
3. Bachmann, R. & Frings H. "Monopsonistic competition, low-wage labour markets, and minimum wages—an empirical analysis." Applied Economics 49(51): pp. 5268–5286.
4. Barth, E. & Dale-Olsen H. "Monopsonistic discrimination, worker turnover, and the gender wage gap." Labour Economics 16(5): pp. 589–597.
5. Barth, E., Bryson, A., & Davis, J. "Oligopsony Power and Wage Determination: Evidence from Large Employers." Journal of Labor Economics, 40(1), 123-156.
6. Bardasi, E. və Gornick, J. C. Working for Less? Women's Part-time Wage Penalties Across Countries // Feminist Economics 14(1):37-72.
7. Bhaskar V., Manning Alan and Ted To. Oligopsony and Monopsonistic Competition in Labor Markets//Journal of Economic Perspectives—Volume 16, Number 2—Spring 2002—Pages 155–174. <https://pubs.aeaweb.org/doi/pdfplus/10.1257/0895330027300>.
8. Borjas George J. Doran Kirk B. Cognitive Mobility: Labor Market Responses to Supply Shocks in the Space of Ideas. https://www.nber.org/system/files/working_papers/w18614/w18614.pdf.
9. Card David, Weber Andrea. What Works? A Meta Analysis of Recent Active Labor Market Program valuations. https://www.researchgate.net/publication/_320316289_What_Works_A_Meta_Analysis_of_Recent_Active_Labor_Market_program_evaluations.

10. Coase, R H. "The Wealth of Nations," Economic Inquiry, Western Economic Association International, vol. 15(3), pages 309-325.
11. Gulaliyev M., Veliyeva S., Sultanova N., Mehdiyeva I., Gulaliyev E. Impact of Minimum Wage Policy on Income Inequality: Azerbaijan Case. chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglefindmkaj/https://wseas.com/journals/bae/2023/d765107-2297.pdf
12. George J. Borjas and Kirk B. Doran. Which Peers Matter? The Relative Impacts of Collaborators, Colleagues, and competitors. The Review of Economics and Statistics, December 2015, 97(5): 1104-1117. <https://scholar.harvard.edu/files/gborjas/files/resat2015.pdf>.
13. Jäger, S., & Schmidt, C. M. "Labor Market Concentration and Wages: Evidence from Germany." International Labour Review, 159(3), 371-396. Irsch, B., E. J. Jahn, & C. Schnabel (2018): "Do employers have more monopsony power in slack labor markets?" ILR Review 71(3): pp. 676-704.
14. Justin C. Wiltshire, Carl McPherson, Michael Reich. "Minimum Wage Effects and Monopsony Explanations". IRLE Working Paper No. 105-23. <http://irle.berkeley.edu/files/2023/09/Minimum-Wage-Effects-and-Monopsony-Explanations.pdf>.
15. Manning, A., & Reenen, J. V. Manning, A., & Van Reenen, J. (2021). "Labor Market Concentration and Wage Consequences: A Global Perspective." Economic Journal, 131(640), 2014-2052.
16. Priyaranjan Jha and Antonio Rodriguez-Lopez. Monopsonistic Labor Markets and International Trade. https://sites.socsci.uci.edu/~jantonio/Papers/monopsonypower_trade.pdf.
17. Pedro Teixeira. Gary Becker's early work on human capital – collaborations and Distinctiveness https://www.researchgate.net/publication/307567690_Gary_Becker's_early_work_on_human_capital_collaborations_and_distinctiveness.
18. Powell, D. (2020): Powell, D. "Employer Concentration and Wage Inequality." American Economic Journal: Applied Economics, 12(3), 1-27.
19. Market Thomas Peeters, Stefan Szymanski, Marko Terviö. The Survival of Mediocre Superstars in the Labor Market// The Journal of Law, Economics, and Organization, Volume 38, Issue 3, November 2022, Pages 840-888, <https://doi.org/10.1093/jleo/ewab035>.
20. World Bank (2024).

Эмил Чингиз оглу ГЮЛЬАЛИЕВ

Докторант Азербайджанского государственного
экономического университета (UNEC)

E.-mail: gulaliyevemil@gmail.com

МОНОПСОНИЧЕСКИЕ ИЛИ ОЛИГОПСОНИЧЕСКИЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ НА РЫНКАХ ТРУДА АЗЕРБАЙДЖАНА

Резюме

В представленной статье рассматривается уровень конкурентоспособности на рынке труда в Азербайджане и наличие признаков монополии или олигополии. Основными задачами для достижения целей исследования были анализ структуры рынка труда, оценка влияния работодателей на условия труда и заработную плату, а также изучение факторов, влияющих на конкурентоспособность. Для изучения конкурентоспособности на рынке труда Азербайджана, исходя из признаков монополии и олигополии, количества работодателей и разделения по вовлеченным отраслям, был сделан вывод об уровне концентрации работодателей. В заключении установлено, что из-за признаков монополии один или несколько крупных работодателей имеют возможность существенно влиять на рынок труда. Например, в нефтяной промышленности крупные компании могут улучшить заработную плату и условия труда за счет снижения конкурентоспособности. Из-за наличия признаков олигополии в некоторых секторах существует ограниченное количество крупных работодателей, что позволяет им влиять на заработную плату и условия труда. Это проявляется в том, что у работников ограничены возможности выбора между разными работодателями. Также обсуждаются различия в уровне заработной платы и условиях труда между отраслями и регионами. По сравнению с малыми предприятиями выясняется, что у крупных компаний условия лучше. В результате исследования работодателям можно предложить улучшить условия труда, повысить конкурентоспособность, а также улучшить уровень образования и обучения. Наше предложение государству будет заключаться в том, чтобы внести определенные изменения в политику на

рынке труда. Следует поддерживать различные сектора экономики, а также совершенствовать систему образования и программы занятости, в том числе повышать прозрачность на рынке труда и уделять больше внимания признакам монополии и олигополии.

Ключевые слова: Азербайджан, монополия, олигополия, рынок труда, условия труда, минимальная заработная плата, политика занятости.

Emil Chingiz oğlu GULALIYEV

Doctoral student of Azerbaijan State University of Economics (UNEC)

E.-mail: gulaliyevemil@gmail.com

COMPETITIVENESS IN THE LABOR MARKETS OF AZERBAIJAN, MONOPSONIC OR OLIGOPSONIC CHARACTERISTICS

Summary

The presented article discusses the level of competitiveness in the labor market in Azerbaijan and the presence of monopsony or oligopsony features. The main tasks to achieve the goals of the research were the analysis of the structure of the labor market, the assessment of the impact of employers on working conditions and wages, and the study of factors affecting competitiveness. To study the competitiveness in the labor market of Azerbaijan, based on the features of monopsony and oligopsony, the number of employers and the division by involved industries, and it was concluded the level of concentration of employers. In conclusion, settled that due to the characteristics of monopsony, one or several large employers have the power to influence the labor market significantly. For example, in the oil industry, large companies can improve wages and working conditions by reducing competitiveness. Due to the presence of oligopsony features, there are a limited number of large employers in some sectors, which allows them to influence wages and working conditions. This is manifested in the fact that employees have limited opportunities to choose between different employers. It also discusses wage level differences and working conditions between industries and regions. Compared to small enterprises, it turns out that large companies have better conditions. As a result of the research, employers can be suggested to improve working conditions, increase competitiveness, and improve education levels and training. Our proposal for the state would be to make certain changes in labor market policy. Various sectors of the economy should be supported, and the education system and employment programs should be improved, including increasing transparency in the labor market, and giving more attention to the features of monopsony and oligopsony.

Keywords: Azerbaijan, monopsony, oligopsony, labor market, working conditions, minimum wage, employment policy.